

Temat: DEMOKRACJA SZLACHECKA 2 godz.

Demokracja szlachecka – ustrój polityczny I Rzeczypospolitej, który wykształcił się na przełomie XV/XVI wieku, a który cechowała uprzywilejowana pozycja szlachty, która miała decydujący wpływ na rządy dzięki sejmikom ziemskim i sejmowi walnemu.

Sejmik ziemski to zjazd szlachty w danej ziemi (ziemia - podstawowa jednostka administracyjna państwa polskiego).

1. Wykształcenie się demokracji szlacheckiej

a) demokracja szlachecka była formą monarchii stanowej, której cechą charakterystyczną było to, że obok króla w sprawowaniu władzy państwowej uczestniczył stan szlachecki. Było to możliwe dzięki przejściu przez szlachtę dominującej pozycji wśród stanów w Polsce. Pozycja króla uległa ograniczeniu skutkiem nadawania przez królów polskich licznych przywilejów stanowi szlacheckiemu. Do najważniejszych zaliczamy:

- przywilej koszycki (1374), statut warcki (1423),
- przywileje jedleńsko – krakowskie (1430 – 1433),
- przywileje cerekwicko – nieszawskie (1454),
- przywilej piotrkowski (1496).

Ukoronowaniem tych przywilejów była konstytucja Nihil novi (1505) – „nic nowego o nas bez nas” – szlachta uzyskała gwarancję zachowania dotychczasowych przywilejów, król bez zgody szlachty nie mógł wprowadzać nowych praw.

b) pełnię praw politycznych uzyskali tylko przedstawiciele szlachty – każdy szlachcic był sobie równy. W rzeczywistości stan szlachecki był bardzo zróżnicowany; dzielił się na bardzo bogatą magnaterię, względnie zamożną szlachtę średnią, ubogą szlachtę zagrodową i szlachtę gołątę, która w ogóle nie posiadała ziemi.

2. Charakterystyka ustroju demokracji szlacheckiej

Demokracja szlachecka charakteryzowała się wzrostem aktywności średniej szlachty, która pragnęła zwiększyć swój udział w sprawowaniu władzy kosztem magnaterii. Magnaci zdominowali najważniejsze urzędy w państwie (świeckie i kościelne) i zasiadali w radzie królewskiej, późniejszym senacie.

a) sejmniki ziemskie - wzrost znaczenia średniej szlachty miał wpływ na wykształcenie się instytucji sejmiku ziemskiego, który miał coraz więcej uprawnień.

Rodzaje sejmików ziemskich:

- sejmik poselski (inaczej elekcyjny) – wybierał posłów na sejm walny,
- sejmik relacyjny – wysłuchiwał relacji posłów z obrad sejmiku i zapoznawał się z podjętymi na sejmie uchwałami (konstytucją),
- sejmik gospodarczy – decydował o polityce gospodarczej danej ziemi i lokalnych podatkach,
- sejmik kapturowy – sejmiki powoływane w okresie bezkrólewia;

Królowie odwoływali się do sejmików szlacheckich by nie uzależniać się od rady królewskiej, w której zasiadali najważniejsi urzędnicy (głównie magnaci). Wykształciła się więc instytucja sejmiku prowincjonalnego (zjazd szlachty z danej prowincji), a później zjazdu walnego szlachty czyli sejmu.

b) sejm walny – wykształcił się ze zjazdu walnego szlachty. Pod koniec XV wieku szlachta coraz częściej wysyłała swoich reprezentantów na zjazd walny. Zasiadali oni w osobnej izbie. W ten

sposób oprócz rady królewskiej król mógł zasięgnąć rady również reprezentantów szlachty. W ten sposób wykształcił się **dwuizbowy sejm walny**. Pierwszy sejm dwuizbowy w został zwołany przez Jana Olbrachta w 1493 r.

c) organizacja sejm walnego - istniały trzy stany sejmujące: król, senat i izba poselska .

- **król**: informował sejmiki ziemskie o aktualnym stanie państwa i sprawach, które zamierzał poruszyć na sejmie. Informacje te były zawarte w instrukcjach królewskich, rozsyłanych na sejmiki ziemskie przed każdym sejmem. Informacja ta zawierała również termin i miejsce obrad sejm, miał wyłączone prawo inicjatywy prawodawczej, podczas obrad sejm zasiadał w senacie, w jego imieniu były wydawane konstytucje, wprowadzał w życie decyzje podjęte na sejmie.

- **senat**: wykształcił się z rady królewskiej, w jego skład wchodził najważniejsi urzędnicy państwowi, tak świeccy jak i duchowni. Senat wyrażał opinię na temat nowych ustaw, brał udział w najważniejszych decyzjach państwowych, gospodarczych, prawo składania projektów nowych ustaw.

- **izba poselska**- w izbie zasiadali posłowie ziemscy wybrani przez sejmiki ziemskie, prawo składania projektów nowych ustaw, debaty nad projektami królewskimi, głosowanie nad projektami nowych ustaw, posłów obowiązywała przysięga na instrukcje poselskie. Oznaczało to, że musieli dokładnie się do nich stosować i nie wolno im było głosować zgodnie z własnym sumieniem, izba poselskiej przewodził marszałek wybierany spośród posłów, posłowie obradowali w komisjach, które przygotowywały projekty uchwał.

d) decyzje na sejmie zapadały jednomyślnie – zarówno król jak i izba poselska musieli dojść do konsensusu. Było to zgodne z zasadą liberum veto – „wolne, nie pozwalam”, która miała strzec złotej wolności szlacheckiej. Liberum veto miało być uznaniem wartości głosu poselskiego i jego wolności. Dopiero w drugiej połowie XVII wieku zaczęto nadużywać liberum veto i zrywać sejmy.

e) kompetencje sejm walnego: stanowienie praw, nakładanie podatków, zwoływanie pospolitego ruszenia, przyjmowanie poselstw dyplomatycznych, zawieranie traktatów pokojowych i sojuszniczych, decydowanie o wojnie i pokoju, udzielanie prawa łaski i amnestii, nadawanie szlachectwa (nobiletacji), kontrola urzędników, kontrola króla dzięki senatorom – rezydentom (w epoce królów elekcyjnych),

f) typy sejmów:

- sejm zwyczajny (ordynaryjny) – początkowo były zwoływane nieregularnie. Dopiero w 1573 r. ustalono, że sejm walny będzie zwoływany co 2 lata na okres 6 tygodni,

- sejm nadzwyczajny (ekstraordynaryjny – zwoływany w razie wybuchu wojny, obradował 2 tyg.

- sejmy w okresie bezkrólewia – po śmierci Zygmunta II Augusta wykształciły się nowe typy sejmów:

- konwokacyjny, na którym określano czas i miejsce wyboru nowego króla,

- elekcyjny podczas którego wysłuchiowano poselstw kandydatów pragnących zasiąść na polskim tronie,

- koronacyjny, na którym elekt był koronowany oraz zaprzysięgał prawa i przywileje.

3. Ruch egzekucyjny szlachty

a) narodziny ruchu egzekucyjnego: Zygmunt I Stary (1506-1548) chciał wzmocnić władzę królewską. Politykę tą popierała jego małżonka Bona Sforza. W tym celu: dążyła do zwiększenia dochodów skarbu królewskiego by król nie musiał odwoływać się do sejm (sejm od 1505 r. decydował o podatkach), w 1529 r. doprowadziła do elekcji Zygmunta II Augusta vivente rege (za życia króla) – chciała znieść monarchię elekcyjną i zastąpić ją monarchią dziedziczną, co znacznie wzmocniło by pozycję monarchy, sprzymierzyła się z niektórymi magnatami, którzy chcieli ograniczyć wpływy szlachty średniej. Szlachta sprzeciwiała się umocnieniu władzy królewskiej

obawiając się utraty przyznanych wcześniej przywilejów.

b) ruch egzekucyjny był ruchem średniej szlachty, która chciała ograniczyć wpływy magnaterii przy zachowaniu przywilejów szlacheckich.

c) program ruchu egzekucyjnego:

- egzekucja dóbr królewskich (królewszczyzn), bezprawnie zagarniętych przez magnaterię,
- ujednoczenie praw i zarządzeń,
- reforma wojskowa – domagano się starej armii,
- zmniejszenie znaczenia Kościoła katolickiego w państwie polskim i prawne zagwarantowanie tolerancji religijnej,
- reforma sądownictwa – likwidacja sądów kościelnych,
- zacieśnienie unii z Wielkim Księstwem Litewskim,
- opodatkowanie duchowieństwa,
- reforma skarbu i monety,
- zakaz łączenia urzędów przez jedną osobę.

d) osiągnięcia ruchu egzekucyjnego:

Największe sukcesy w rywalizacji z magnaterią osiągnęła szlachta średnia w 2 połowie XVI wieku.

Największe osiągnięcia ruchu egzekucyjnego to uchwały sejmów z lat 1562 – 1569 (panowanie Zygmunta II Augusta). Uchwalono wówczas:

- egzekucję dóbr królewskich – magnateria musiała zwrócić nieprawnie dzierżawione królewszczyzny (majątki króla),
- nakazano lustrację królewszczyzn – oszacowanie dóbr królewskich, ich dochodów,
- utworzono wojsko kwarciane – ¼ dochodów z dóbr królewskich przeznaczono na utrzymanie stałego wojska,
- zakaz łączenia urzędów państwowych jednym ręką,
- zniesiono wykonywanie wyroków sądów kościelnych przez starostów
- nałożono podatki na duchowieństwo w nadzwyczajnych przypadkach,
- ujednoczono miary i wagi w państwie,
- kontrola działalności podskarbiego koronnego przez sejm,
- utworzono Trybunał Koronny jako najwyższej instancję sądową (1578)
- przyłączenie do Korony Księstwa Oświęcimskiego i Zatorskiego oraz Prus Królewskich,
- wprowadzenie tolerancji religijnej (1573),
- unia realna z Litwą (1569).